

KUTADGU BİLİĞ'DE HITAPLAR VE GÖRECELİ SESLENİŞLER

ADDRESS FORMS AND RELATIVE ADDRESSES IN KUTADGU BILIG

Hanife ALKAN ATAMAN*

Öz

Hitaplar, bir dilin ifade gücünü ve o dilin konuşurlarının kültürel kimliğini yansıtan önemli dil birimlerinden biridir. Cümlede tonlamalarla veya çeşitli dilbilgisel işaretleyicilerle ayırt edilen hitaplarda konuşanın muhatabına yönelik ön kanaatleri saklıdır. İletişimin aksaksız sürdürülmesi, hitapların nezaket kaygısı güdülerek doğru yerde ve doğru biçimde kullanılmasına bağlıdır. Bir ifadenin hitap sayılması için aynı durumda ve aynı kişiye yönelik, o durumu paylaşan bütün dil kullanıcıları için geçerli olması gerekmektedir. Hitaplar kişiye, yere ve zamana göre değişmeyen kalıplaşmış dil öğeleridir. Konuşmacıya ve konuşmacının muhatabına özgü bazı seslenmeler ise ortak dil tutumu hâlini almamıştır. Bu durumda görecelik söz konusudur. İlgili seslenmeler, hitaplarla karışmaması için “göreceli seslenişler” olarak adlandırılabilir. Özellikle Kutadgu Bilig konu ile ilgili örnekler açısından oldukça zengindir. Eser, Türk toplumunun kültürel mirasını ve Eski Türkçenin söz varlığını en iyi şekilde yansıtan değerli metinlerimizdendir. Metnin dikkat çekici yönlerinden biri de karşılıklı hitaplarla ve göreceli seslenişlerle meselelerin izah edilışıdır. Hitaplarda ve göreceli seslenişlerde başvurulan sözcüklerin niteliği, dönemin dili ve kültürel düzeyi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Köktürk ve Uygur dönemleriyle mukayese edildiğinde o dönemlere göre seslenme unsurlarına daha fazla yer veren Karahanlı Türkçesinin bu kıymetli eserinin incelenmesiyle hitaplar ve göreceli seslenişler açısından ilgi çekici bulgular ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, Türk kültürü, hitap, göreceli sesleniş.

Abstract

Address forms are one of the important language units that reflect the power of expression of language and the cultural identity of the speakers of that language. There are prejudices of addresser to addressee in address forms that are distinguished by intonations and various grammatical markers in sentence. Communication without hesitation depends on using addresses politely and rightly in right place. In order for an expression to be considered an address, an expression must be valid for all language users in the same situation and for the same person sharing the status. Address forms are formulaic language elements that do not change according to person, place and time. Some address forms to the addresser and addressee have not become a common language attitude. Relativism is in

* Arş. Gör. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hanifealkan_24@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-4030-1142>

this case. These address forms can be called “relative addresses”, so that they do not jumble with address forms. Especially Kutadgu Bilig is very rich in terms of examples. It is one of the valuable texts that shows cultural heritage of Turkish society and vocabulary of Old Turkish ideally. One of the remarkable feature of this book is explaining matters by mutual address forms and relative addresses. Words characteristic in address forms and relative addresses shows important datas about language of that period and cultural level. When it is compared with Kokturk and Uighur periods, it will be seen there are more address forms in this valuable book of Karakhanid Turkish than Kokturk and Uighur periods and it will come out interesting evidences with regards to address forms and relative addresses.

•

Keywords

Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, Turkish culture, address forms, relative addresses.

1. Giriş

Bireylerin taşıdıkları kültür kodları iletişim esnasında dili nasıl kullanacaklarının, hangi dil öğelerini seçeceklerinin ipuçlarını verir. Hymes’ın “iletişim yetisi” olarak adlandırdığı bu kültürel bilgi; bireye belli durumlarda konuşma sırasının kimde olacağını, kimin kimle konuşacağını, ne zaman konuşulup ne zaman susulacağını, değişik konum ve rollerdeki insanlarla nasıl konuşulacağını, rica etmeyi, öneride bulunmayı, yardımı reddetmeyi, buyruk vermeyi kazandırmaya yarar (Hymes 1989: 53; Kocaman vd. 2003: 34-36).

Hitaplar (seslenme sözcükleri)¹, seslenen tarafından muhatabının dikkatini konuşmaya çekmek, onun konuşmaya olan ilgisini sürdürmeyi sağlamak amacıyla kullanılan, içinde seslenenin duygu ve düşüncelerini, niyetini barındıran genellikle cümle başı vurgulu sözcük türleridir (Alyılmaz 2009: 534; Gao 2013: 190’dan aktaran Dunkling 1990: 16). Bir dilin ifade gücünü ve o dilin konuşurlarının kültürel kimliğini yansıtan önemli dil birimlerinden biri de hitaplardır. Kişilerin toplumdaki ast-üst ilişkisine dayanan konumları, birbirlerine yakınlık dereceleri hitapların şekillenmesinde en önemli belirleyicilerdendir. İçinde, konuşanın muhatabına yönelik ön kanaatleri saklı olan hitaplar sayesinde kişilerin toplumdaki konumları da rahatlıkla belirlenebilir. Bireyler arası ilişkilerin seviyesinin ve niteliğinin belirgin sosyal bir yansıtıcısı olma yönüyle hitap sözleri, son derece önemli sosyolingüistik değişkenlerden biridir (Yang 2010: 743; Gao 2013: 190).

Her toplumda iletişim, yazılı olmayan kurallar esasına dayandığından hitapların doğru kullanımı toplumdan topluma değişkenlik arz eder (Sarıyev 1999: 1011). İletişimin aksaksız bir biçimde sürdürülmesi, kişilerin dili doğru kullanmaları kadar muhatabın kimliğine göre ilgili duruma ve zamana uygun hitapların seçimine bağlıdır. Bireylerin toplumda saygı/itibar görme isteği, nezaket olgusunu devreye sokar. Bu bağlamda nezaket kaygısı ile tercih edilen ifadeler, hitaplarda da yansımaları bulur (Bakırcıoğlu 2000: 93; Wardhaugh 2006: 238). Nerede ve nasıl kullanılırsa kullanılsın hitaplar, dilin varlığının yetkinliğini gösteren dil birimlerdendir (Şen 2008: 1).

Bir sözcüğün şekil itibarıyla hitap ya da herhangi bir göndergesel anlama sahip olup olmadığı konuşma dilinde tonlamalarla ve cümlenin bağlamı ile anlaşılabilir. Kadim Türk geleneğinde sözcüğün hitap kabul edilmesi için söz konusu hitabın aynı toplumsal statüye sahip kişilere yönelik, aynı durumda ve aynı koşulda, toplumdaki her bireyce ortak kullanılması gerekir. Bu ortak ve genel kullanımlar dışında belli bir kişiye ve duruma özgü seslenmeleri hitaplar içinde değil, göreceli seslenişler içinde değerlendirmek mümkündür. Özellikle tarihî Türk dilinde hitap sözcüklerinin işaretleyicileri olarak teklik birinci şahıs iyelik eklerinin olduğu söylenebilir. Ayrıca yer aldığı metnin başka bölümlerinde kullanılan ya da kadim Türk geleneğinde ve günümüzde seslenme özelliğiyle bir şekilde varlığını sürdüren sözcük türleri de hitap sayılabilir. Sözcüğün eş değerinin metinlerde yer alması, o sözcüğün hitap görünümüne büründüğünün diğer bir göstergesidir. Hitapların geneline bakıldığında tek sözcükten, göreceli seslenişlerin ise birden fazla sözcükten oluştuğu görülmektedir.

¹ Hitapların dilbilim sözlüklerinde *sesleniş* (Fr. adresse, İng. address), *seslenme* (Fr. adresser la parole à, allocution, İng. addressing, allocution), *seslenme sözcükleri* (İng. address terms) (Göğüş 1998: 115), *seslenme durumu* (Fr. vocatif, İng. vocative) (Vardar 1998: 181), *seslenme ünlemi* (Korkmaz 2003: 186) madde başları yanında tanımlarına rastlanmaktadır.

Bu çalışmada hitaplar açısından ele alınan Kutadgu Bilig (KB), Türk toplumunun kadim devlet ve siyaset anlayışını, kültürel mirasını, Eski Türkçenin söz varlığını en iyi şekilde yansıtan ve bunun günümüze taşınmasını sağlayan değerli metinlerimizdendir. İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eserinin dikkat çekici yönlerinden biri de karşılıklı konuşmalarla meselelerin açıklanışıdır. Eser incelendiğinde hitaplarda ve göreceli seslenişlerde başvurulan sözcüklerin çeşitliliğinin sağlanmasında aktarmaların (metafor) önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Aktarmalarla benzetme öğelerinden biri belirtilmeden iki şey arasındaki benzerliği anımsatmak üzere söylenen bir söz ile diğeri anlatılmış olur (Lakoff-Johnson 2010: 28; Cebeci 2013: 10).

Sözcük anlamı “mutlu olma bilgisi”, terim anlamı “siyaset bilgisi” olan KB’de, okurlara yazarca tasavvur edilen “ideal insan” ve “ideal devlet/toplum” hayatını anlatmak amaçlanmıştır (Ercilasun 2006: 293). Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan fert-toplum-devlet hayatının düzenli bir şekilde yürümesi için gerekli olan faziletler ve bunların ne şekilde uygulamaya konulacağı felsefi bir şekilde sembolik kişilerin karşılıklı konuşmalarıyla ortaya konulmuştur. Asıl yapısını kahramanların karşılıklı konuşmalarının oluşturduğu KB’de, kişilerin birbirlerine göre buldukları konum doğrultusunda seçtikleri hitaplarında ve göreceli seslenişlerinde nelerin ön plana alındığı ayırt edilmektedir. Kullanılan hitapların ve göreceli seslenişlerin niteliklerinin dönemin dili ve kültürel düzeyi hakkında önemli veriler sunduğu görülmektedir.

2. Hitaplar ve Göreceli Seslenişler

Hitaplar ve göreceli seslenişler, iletişim sürecinin bütün aşamalarının düzgün gelişmesinde önemli bir rol oynayan ve bireylerin günlük konuşmalarında oldukça sık rastlanan dil birimlerindedir. Bu birimler, birinin dikkatini çekme, muhatabın kim olduğunu belirtme, sosyal bir ilişkiyi pekiştirme ve sürdürme, etkili ve başarılı iletişimin devamını sağlama, saygı ve samimiyeti gösterme, muhatabı onurlandırma gibi temel görevleri yerine getirmekle yükümlüdür (Alyılmaz 2009: 534; Yang 2010: 743; Borràs-Comes vd. 2015: 69). Söz konusu yapılara bazı durumlarda seslenme ünlemlerinin yanında da rastlanmaktadır.

Her toplumda, başkasıyla konuşulurken kişilerin nasıl çağrılabilceği, adlandırılabilceği ve tanımlanabilceği konuları dil edinim süreçlerinde önem arz eder. Bu meselerden en önemlisi hiç şüphesiz muhataba yönelik uygun bir seslenme biçimi bulma kaygısıdır. Kullanılması olası seslenmelerle ilgili belli bir sistem gözetilerek bir dizi seçenek oluşturulur. Herhangi bir hitabın ya da göreceli seslenişin bulunmaması durumunda konuşmada bir eksiklik varmış gibi hissedilir (Alkan Ataman 2018: 10).

Türk kültüründe seslenmeler esnasında özel adlar yerine “anne, baba, amca, dayı, teyze, dede” gibi akrabalık adları ile çeşitli hayvanlardan, bitkilerden, vücudun baş kısmındaki ya da hayati öneme sahip organ adlarından, yiyecek adlarından, ender bulunmaları, güzel görünmeleri ve kıymetlerinin hiçbir zaman değişmeyeceği yönlerine vurgu maksatlı değerli maden adlarından, uhrevi varlıklardan, göz alıcı, pırıltılı ve ulaşılmalarının imkânsız olmaları yönlerine gönderme yapmak için çeşitli gök cisimlerinden aktarmalar yapılarak kurulan hitap ve göreceli sesleniş biçimleri tercih edilmektedir. Kullanılan akrabalık adları geçmişten günümüze kadar sadece ilgili akrabalara yönelik değil, akraba olmayan, tanınan ya da tanınmayan küçük çocuklara, gençlere, yaşlılara veya büyüklere yönelik kullanılmıştır. Bu durum, söz konusu sözcüklerin yan anlamlar kazanmasıyla açıklanabilir. Yine seslenme esnasında tercih edilen akrabalık adları ve aktarmalar, muhataba yönelik sevginin, samimiyetin büyüklüğünü ve muhataba verilen önemi ifade etmek maksadıyla tercih edilmiştir (Alkan Ataman 2018: 15-16).

Hitaplar ve göreceli seslenişler, aynı toplumun farklı katmanlarında veya bir ülkenin değişik bölgelerinde birbirinden farklı işlevleri yerine getirip başka anlamlar ifade edebilir (İmamova 2010: 1-10). Aynı şekilde birtakım sosyal, siyasal nedenlerle söz varlığının değişmesine paralel olarak aynı toplumda yıllar içinde farklı hitap ve göreceli sesleniş tercihlerinin olduğu da görülür. Türk toplumu özelinde durumu değerlendirmek gerekirse hitapların kuruluşunda Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında gerçekçilik açısından farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet’ten önce kişilerin birbirlerine seslenirken kullandıkları tamlamalarla örülü, abartılı hitaplar; yerini, Cumhuriyet sonrasında daha gerçekçi hitaplara bırakmıştır (Zülfikar 2003: 338). Yine çeşitli kaynaklardan tanıklandığı üzere birkaç yıl önce oldukça fazla kullanıldığı görülen hitap sözlerinin neredeyse hiçbirinin yeni nesilce bilinmediği ve kullanılmadığı söylenebilir. Toplumlar da bazı sözlerin farklı dönemlerde değişik anlamlar kazandığı da bilinmektedir. Bu durum Türk toplumundaki sözcükler ve dolayısıyla hitap sözleri için de geçerlidir. Olumlu anlamda kullanılan bazı hitaplar ve göreceli seslenişler olumsuz, olumsuzlar olumlu anlamlara dönüşmüştür². Bu değişimlerin yanı sıra Eski Türk kültüründe, özellikle hayvan adlarıyla kurulan seslenme örneklerinin Türk dilinin sonraki dönemlerinde ve günümüzde de kullanılması, kadim Türk dünyasındaki gelenek ve görenek katmanlarındaki izlerin Türk kültürünün her döneminde varlığını sürdürdüğünü kanıtlar niteliktedir.

Bireyin deneyimlenen gerçeklik ve kimlik özelliklerine uygun olarak şekillenen söz varlığı, içinde bulunduğu toplumun kültürel kimliğine ışık tutar. Hitaplar da söz varlığı içinde bulunan en önemli dil birimlerinden biri olması yönüyle bu görevi üstlenmektedir. Kullanılan hitaplardan ve göreceli seslenişlerden Türk insanının muhayyile genişliği, değer yargıları, dünya görüşü gibi birçok özellikle ilgili çıkarımlarda bulunmak mümkündür (Alkan Ataman 2018: 16).

Çalışmanın malzemesinin elde edildiği KB’de Kün Togdı, Ay Toldı, Odogurmuş ve Ögdülmiş adlarını taşıyan dört ana kahraman bulunmaktadır. Kün Togdı hükümdardır. Ay Toldı onun veziridir. Ögdülmiş vezirin oğludur, Odogurmuş ise Ögdülmiş’in arkadaşıdır. Eserde ağırlıklı olarak Odogurmuş ve Ögdülmiş’in karşılıklı konuşmaları yoluyla ideal bir ahiret ve dünya yaşamına sahip olmanın yolları anlatılır.

Çalışmada kahramanların birbirlerine seslenirken kullandıkları hitapların belirleyicilerinin saptanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kahramanlar arası konuşmalar incelenmiş, hitaplar ve göreceli seslenişler çıkarılmıştır. Metnin ana kahramanları olan Kün Togdı, Ay Toldı, Odogurmuş ve Ögdülmiş arasındaki konuşmalar metnin asıl yapısını oluşturduğu için bu kişilerin birbirine yönelik kullandıkları hitap sayısı da fazladır. Küsemiş, hacip, hizmetçi ve Kumaru yardımcı kahramanlardır. Bunların konuşma sayısının az olması nedeniyle kullandıkları seslenmeler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kahramanlar arası söz konusu hitaplar dışında kitabın yazarı Yusuf Has Hacip’in Tanrı’ya, hükümdar Buğra Han’a, kitabın okurlarına yönelik seslenmeleri de çalışmada yer almamaktadır.

2.1. Kün Togdı’ya yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler

Kadim Türk devlet düzeninde Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen hükümdar, KB’de de okuyucunun karşısına Kün Togdı karakteri ile çıkmaktadır. Kün Togdı dürüst, kudretli kişiliğiyle kanunları düzenleyen ve bunların hayata geçirilmesinin kontrolünü

² Buna örnek olarak Türk dilinin neredeyse her döneminde kullanılmış *efendi* sözcüğü verilebilir. Bu hitap biçimi Cumhuriyet’e kadar hemen herkese yönelik kullanımlarda olumlu algılanırken Cumhuriyet’ten sonra olumsuz algılanmaya başlanmıştır (Karaş 1989: 41-59, 41-44).

eline bulundurandır. Hükümdar dışındaki diğer insanlar, ona hizmet için vardır. Bu nedenle KB’de hükümdara yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler onun gücünü, kudretini, zekâsını, bilgisini, şöhretini, dış görünüşünün güzelliğini vurgular niteliktedir. Eserde Kün Togdı’ya yönelik veziri Ay Toldı’nın, vezirin oğlu Ögdülmiş’in ve Ögdülmiş’in arkadaşı Odgurmuş’un hitapları ve göreceli seslenişleri yer almaktadır. Bunlardan en fazla olanı Odgurmuş’a ait olanlardır. Bazı hitaplar kişilerin yaşları ve ast üst ilişkisine dayalı konumları açısından düşünüldüğünde ilginç niteliktedir. Bunlar vezir Aytoldı tarafından sarf edilen *kozi, tonga*; Ögdülmiş tarafından kullanılan *kozi, oğul, tonga* ve Odgurmuş tarafından tercih edilen *botu, böke, kök böri, sığun, tonga* gibi hitaplardır. Bu hitapların devlet büyüğüne yönelik kullanımı, Türk geleneği ve günümüz şartları doğrultusunda değerlendirildiğinde imkânsız görünmektedir.

2.1.1. Ay Toldı’nın Kün Togdı’ya yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.1.1.1. Ay Toldı’nın Kün Togdı’ya yönelik hitapları

kozi “Ey kuzu” (KB 695)³

yayığ ermez erse bu devlet özi / ne edgü neng erdi bu kut ay *kozi*

tonga⁴ “Ey aslan/yiğit!” (KB 1409)

kölike teg ol kör bu dünya *tonga* / ederse kaçar kaçsa yapçur sanga

2.1.1.2. Ay Toldı’nın Kün Togdı’ya yönelik göreceli seslenişleri

bilgi yaruğ “Ey parlak bilgili!” (KB 784)

kör arslanğa okşar bu begler özi / buşursa keser baş ay *bilgi yaruğ*

elgi uzun “Ey iktidar sahibi!” (KB 1463)

isiz kılkı tutma ay *elgi uzun* / isiz kılkı ulıtur ikigün a jun

ilçi büğü “Ey hakîm devlet adamı!” (KB 1459)

isiz öngdi urma ay *ilçi büğü* / isiz bolsa bolmaz a junuğ yigü

ilig kutı / kutluğ kuta “devletli hükümdar” (KB 589, 720, 836, 907, 1350, 1418, 1482/1526)

bu ay toldı aydı ay *ilig kutı* / tapuğ birle hoş boldı kulluğ atı (KB 589)

kılkı silig⁵ “Ey karakteri düzgün!” (KB 780)

kalı bolsa begler buşup övkelig / yakın turma anda ay *kılkı silig*

körklüg yüzüm “Ey güzel yüzlüm!” (KB 1481)

bağırşaklık erdi mening bu sözüm / esen qal selamet ay *körklüg yüzüm*

tetig⁶ / **bilge tetig** / **bilge külüg** “Ey uyanık! / Ey uyanık bilge! / Ey ünlü bilge!” (KB 1354/777/1457)

adınsıg körür men bu kün kılkı itig / angar eyemenür men ay *bilge tetig* (KB 777)

törü birgüçi “Ey kanun yapan!” (KB 1458)

törü edgü ur ay *törü birgüçi* / turu öldi isiz törü urğuçı

yarumış künüm “Ey parlak güneşim!” (KB 1406)

sanga ma anunmış turur bu ölüm / ödinge küder ay *yarumış künüm*

³ Bu çalışmadaki beyit numaraları Arat 2007’deki sıraya dayanmaktadır.

⁴ *tonga* Atalay 2006’da “bebür, kaplan cinsinden bir hayvan” (639), Ercilasun-Akkoyunlu 2018’de “filleri öldüren bir tür pars” (892) olarak tanımlanmıştır.

⁵ *silig* Atalay 2006’da “temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli” olarak anlamlandırılmıştır (522).

⁶ *tetig* Atalay 2016’da “akıllı” olarak tanımlanmıştır (608).

2.1.2. Ögdülmiş’in Kün Togdı’ya yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.1.2.1. Ögdülmiş’in Kün Togdı’ya yönelik hitapları

beg “Ey bey!” (KB 1658)

yanut birdi ögdülmiş aydı ay *beg* / bilig ordusu ay kişilerde yig

bügü⁷ “Ey hakîm!” (KB 2407)

mungar mengzer emdi bu söz ay *bügü* / körü barsa yetrü çın aymış tigü

kozi “kuzu” Ey kuzu!” (KB 5843)

negü tir eşitgil ukuşluğ sözi / bu söz işke tutsa tap ol ay *kozi*

oğul (KB 3010)

uçuz tutma erdemni örge *oğul* / bu erdem yorıkı örüng kuş teg ol

tonga “Ey aslan/yiğit!” (KB 5492)

bayat birge ötrü sevinçin sanga / sening bolğa iki a jun ay *tonga*

uluğ “Ey ulu!” (KB 2588, 5584)

kapuğda neteg erse oldruğ turuğ / bu yortuğda andağ kerek ay *uluğ* (KB 2588)

2.1.2.2. Ögdülmiş’in Kün Togdı’ya yönelik göreceli seslenişleri

alp er “Ey kahraman!” (KB 2052)

negü tir eşitgil urup yigli er / urup al ay *alp er* yana erke bir

bilgi kinge / **bilgi üküş** / **bilgi ügüz** / **bilig ordusu** / **biliglig kişi** “Ey bilgisi geniş! / Ey bilgisi çok olan! / Ey bilgisi ırmak (misali)! / Ey bilgi hazinesi! / Ey bilgili insan!” (KB 5470/5575/6243/1658/2090)

ağırladı birdi bu beglik sanga / munıng şükri kılğıl ay *bilgi kinge* (KB 5470)

kişilerde yig “Ey insanların iyisi!” (KB 1658)

yanut birdi ögdülmiş aydı ay *beg* / bilig ordusu ay *kişilerde yig*

edgü öz / **edgü törü** “Ey iyi insan! / Ey iyi nizam sahibi!” (KB 2718/5875/1911)

mungar mengzetü keldi emdi bu söz / eşitgil munı sen aya *edgü öz* (KB 2718)

edgü törülüğ arığ beg silig “Ey iyi nizam sahibi, düzgün bey!” (KB 3112)

ay *edgü törülüğ arığ beg silig* / bayat birdi erdem sanga ög bilig

elgi aklı / **ilçi aklı** “Ey eli cömert! / Ey cömert hükümdar!” (KB 1708)

mungar mengzer emdi bu beytig o kı / o kığıl u қа bar ay *elgi aklı*

elgi uzun / **üsteng elig** “Ey kudretli! / Ey üstün el!” (KB 5878/1948)

bu yalğan kişi birle artar a jun / köni çın kişi tut ay *elgi uzun*

ersig⁸ begim / **ersig tonga** “Ey cesur beyim! / Ey cesur aslan/yiğit!” (KB 2899/2939, 3878)

köni bol sen iş kıl ay *ersig begim* / könilikte taştın yok ermiş yigim

ilçi бүgü / **bilge бүgü** / **er atanmış biliglig бүgü** “Ey hakîm hükümdar! / Ey âlim hakîm! / Ey mert, tanınmış, bilgili hakîm!” (KB 2892/5553/5921/2689)

aya *er atanmış biliglig бүgü* / köngül sırrı artuқ қатıғ kizlegü

kılkı tüzün / **kılkı silig** / **köngli köni kılkı alçaқ bütün** “Ey asil tabiatlı! / Ey karakteri düzgün! / Ey ihlas sahibi, dürüst ve mütevazil!” (KB 1659/6414/ 970/2466/2528/3862/5897)

kişike tusulğu ikigü a jun / kılınç edgüsi ol ay *kılkı tüzün* (KB 1659)

köngli tetig “Ey uyanık kalpli!” (KB 5929)

körü barsa yaқşı bitimiş bitig / unıtma bu sözni ay *köngli tetig*

kutluğ öz / **ilig kutı** “Ey kutlu zat! / Ey devletli hükümdar!” (KB 4941/5869, 1679)

yanut birdi ögdülmiş aydı bu söz / osuğluğ turur çın aya *kutluğ öz* (KB 4941)

⁷ *bügü* Atalay 2016’da “akıllı” olarak tanımlanmıştır (123).

⁸ *ersig*, EDPT’de “cesur, erkek gibi, yürekli” (238), Ercilasun-Akkoyunlu 2018’de “adama benzer (çocuk)” (643) olarak tanımlanmıştır.

unur / ilçi unur / kılkı unur “Ey kudretli! / Ey kudretli devlet adamı! / Ey karakteri kudretli” (KB 5555 / 1667 / 5524)

bularda basa muhtesibler turur / bular elgi küçlög kerek ay *unur*

2.1.3. Odgurmuş'ın Kün Togdı'ya yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.1.3.1. Odgurmuş'ın Kün Togdı'ya yönelik hitapları

botu “Ey deve yavrusu!”⁹ (KB 5342)

bizing qopğumuznu küder bu qutu / küder kelgümüzni olar ay *botu*

böke “Ey büyük yılan!”¹⁰ (KB 5375)

qulan ya tağı tut tağı kök teke / tutup keldürürler sanga ay *böke*

ilig “Ey hükümdar!” (KB 5041, 5048, 5166)

özüm arzulap keldi emdi sanga / nelük teggey emgek ay *ilig* manga (KB 5041)

kök böri “Ey boz kurt!” (KB 5378)

kalıqta uçuglı qara quş yorı / seningdin keçümez aya *kök böri*

sıgun “Ey erkek geyik!”¹¹ (KB 5111)

içinde tatıg bolmasa ol kağun / anı taştın atğu bolur ay *sıgun*

tonga “Ey aslan/yiğit!” (KB 5182)

negü tir eşitgil bu qarşı sanga / baqa körse çın oq ayur ay *tonga*

2.1.3.2. Odgurmuş'ın Kün Togdı'ya yönelik göreceli seslenişleri

arıg “Ey temiz ruhlu!” (KB 5364)

bu tağlar qatında çıkar gevheriğ / qazıp yetrümezler sanga ay *arıg*

bay boluğlı budunda talu / beg boluğlı budunda burun / beg boluğlı budunqa uluğ “Ey zengin ve halkın seçkini! / Ey halkın ileri gelen beyi! / Ey halkın büyüğü hükümdar!” (KB 5296/5298/5251)

aya *bay boluğlı budunda talu* / qoquz kıl bu baylıq muyan al tolu (KB 5296)

beg men tiğüçi “Ey ‘Ben beyim.’ diyen!” (KB 5174, 5288)

ay *beg men tiğüçi* bedütme köngül / vefasız turur dünya devlet töngül (KB 5174)

bilge uquşluğ amul “Ey anlayışlı, yumuşak huylu bilge!” (KB 3752)

idi yakşı aymış süzülmiş köngül / eşitgil ay *bilge uquşluğ amul*

bilgi tamam / bilgi ügüz “Ey bilgisi tam! / Ey bilgisi nehir!” (KB 5065/5119, 5468)

körü bar qara begke kılmaz selam / bu ma^cni üçün ol ay *bilgi tamam* (KB 5065)

ersig böke / ersig aqım “Ey cesur büyük yılan! / Ey cesur cömert!” (KB 5373/3746)

qayada yoriğlı bu ımğa teke / qutulmaz seningdin ay *ersig böke* (KB 5373)

ilçi başı / ilçi büğü / dünya begi “Ey hükümdar! / Ey hakîm hükümdar / Ey dünya beyi!” (KB 3763/5359/3744, 5185)

tünek ol bu dünya ay *dünya begi* / tünek içre bolmaz sakınçta öngi (KB 5185)

ilçi tonga / küçlög tonga “Ey aslan/yiğit hükümdar! / Ey kudretli aslan/yiğit!” (KB 5164/5381)

qalın aç böriiler yığıldı sanga / qoyuğ ked küdezgil ay *ilçi tonga* (KB 5164)

köngli tok / kılkı ağı / uruğluğ qarı “Ey gönlü tok! / Ey gönlünde hazineler taşıyan! / Ey asil ihtiyar!” (KB 5388/5422/5295)

közi suq kişike bayup asğı yok / suquğ yarlıqağıl aya *köngli tok* (KB 5388)

⁹ EDPT’de *botu* “özel anlamda çoğunlukla bir yaşın altında deve yavrusu, genel anlamda insan ve hayvan yavrusu” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson 1972: 299).

¹⁰ *böke* sözcüğü ilk olarak “büyük yılan” anlamında kullanılmış olsa da sözcüğün daha sonra “pehlivan” anlamını kazanmış olduğu düşünülmektedir (Clauson 1972: 324).

¹¹ EDPT’de *sıgun* “erkek geyik, karaca” olarak anlamlandırılmıştır (Clauson 1972: 811).

köngli tüz / kılkı örüg / sarp kılık “Ey asil gönüllü! / Ey sakin tabiatlı! / Ey sağlam karakterli!” (KB 5057/5371/5366)

mungar mengzetü keldi emdi bu söz / eşitgil munı sen aya *köngli tüz* (KB 5057)

körklüg yüzüm “Ey güzel yüzlüm!” (KB 5335)

mungar mengzetü keldi emdi sözüm / eşitgil munı sen ay *körklüg yüzüm*

külüg¹² / bodun belgüsi “Ey şöhretli! / Ey halkın bildiği!” (KB 5180/5224)

özüng yatğu ornı kör ol belgülüg / anı itgü edgü bile ay *külüg* (KB 5180)

tetig / bilge tetig “Ey uyanık! / Ey uyanık bilge!” (KB 3731/3713)

yanut birdi odğurmuş aydı bitig / bitiyin kör ança ay *bilge tetig* (KB 3713)

üsteng elig “Ey iktidar sahibi!” (KB 5252)

aya baş boluğlı ay *üsteng elig* / kamuğ işke aşnu sen işlet bilig

2.2. Ay Toldı’ya yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler

Ay Toldı eserde “kut (talih, baht, şans)”u temsil etmektedir. Ona yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler de kendisinin bilgisini, aklını, şöhretini, temiz kalpliliğini vurgular niteliktedir.

2.2.1. Kün Togdı’nın Ay Toldı’ya yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.2.1.1. Kün Togdı’nın Ay Toldı’ya yönelik hitapları

bügü “Ey hakîm!” (KB 1123)

tilek bolsa bolmaz tiriglik yigü / tirig bolsa bulmaz tilek ay *bügü*

edgü “Ey iyi!” (KB 922, 923)

kim edgüg yirer erse isiz bolup / tiler men ay *edgü* sini men qolup (KB 922)

qut “Ey kutlu!” (KB 714)

ilig aydı uqtum aya *qut* sini / qatıg sevdim erdi irer sen mini

uluğ “Ey ulu!” (KB 931)

otunluq bıvalıq yavalıq kamuğ / isizler qılınçı bolur ay *uluğ*

yigit “Ey yiğit!” (KB 932)

bela mihnet emgek ökünçün sıgıt / isizlik yanutı bolur ay *yigit*

2.2.1.2. Kün Togdı’nın Ay Toldı’ya yönelik göreceli seslenişleri

bağırşak kişide burun “Ey merhametli / sadakatli insanların ileri geleni!” (KB 1558)

ayur ay *bağırşak kişide burun* / qapuğum qurıtting qor itting orun

köngli tüz “Ey gönlü asil!” (KB 1080)

ilig aydı ay toldı qodğıl bu söz / bu söz sözlemegil aya *köngli tüz*

külüg “Ey şöhretli!” (KB 852)

yarayın tise sen manga belgülüg / bu kaç neng özüngdin yırat ay *külüg*

tetig “Ey uyanık!” (KB 883, 1557)

qarında törümiş qılınç öğretig / yağız yir qatında kiter ay *tetig* (KB 883)

2.2.2. Ögdülmiş’in Ay Toldı’ya yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.2.2.1. Ögdülmiş’in Ay Toldı’ya yönelik hitapları

atam “Ey babam!” (KB 1185)

ayur ay *atam* bir sözüm bar sanga / anı aytayın men ayu bir manga

¹² *külüg* Ercilasun-Akkoyunlu 2018’de “şöhret sahibi, ünlü” olarak tanımlanmıştır (756).

2.2.2.2. Ögdülmiş'in Ay Toldı'ya yönelik göreceli seslenişleri bilge tetig "Ey zeki âlim!" (KB 1188)

negü erse barmu ölümke itig / anı utru tutğıl ay *bilge tetig*

2.3. Ögdülmiş'e Yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler

Ögdülmiş hikâyede akli temsil etmektedir. Ögdülmiş vasıtasıyla iyi ve ideal bir devlet düzeninin nasıl olması gerektiği ve hangi yollarla sağlanacağı okuyucuya aktarılmıştır. O da babası gibi hükümdarın hizmetinde yer almaktadır. Rolüne koşut olarak da en çok hitapta ve göreceli seslenişte bulunulan kahramanlardan biridir. Kün Togdı ve Odgurmuş'un Ögdülmiş'e yönelik birçok hitabı yer almaktadır. Bunlardan Kün Togdı'nın üst katmanda olmasına rağmen alt katmanda ve yaşça küçük olan Ögdülmiş'e yönelik kullandığı *edgü iş* hitabı ile Odgurmuş'un arkadaşı olmasına rağmen kullandığı *oğu*/hitabı ilginçtir.

2.3.1. Ay Toldı'nın Ögdülmiş'e yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.3.1.1. Ay Toldı'nın Ögdülmiş'e yönelik hitapları

oğlum "Ey oğlum!" (KB 1208)

bu ay toldı aydı ay *oğlum* eşit / mini kör usanma yarınlık iş it

bilgüçi "Ey bilen!" (KB 1181)

mungar mengzetü aydı şa^eir ayğuçı / okıgıl munı sen aya *bilgüçi*

2.3.1.2. Ay Toldı'nın Ögdülmiş'e yönelik göreceli seslenişleri

körklüg yüzüm "Güzel yüzlüm!" (KB 1209)

usallık mini alktı öknür özüm / odunğıl usal bolma *körklüg yüzüm*

2.3.2. Kün Togdı'nın Ögdülmiş'e yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.3.2.1. Kün Togdı'nın Ögdülmiş'e yönelik hitapları

böke "Ey büyük yılan!" (KB 4920)

sebeb bolsa erdi manga edgüke / tirilgeymü erdi köngül ay *böke*

bügü "Ey hakîm!" (KB 2826, 2948, 5846)

idi ters turur bu aş yigü içgü / siziklig kişidin yise ay бүгү (KB 2826)

er "Ey (yiğit) kişi!" (KB 5494)

kanıkı mungar teggü işim ay *er* / munı kılğuşa sen manga yarı bir

kişi "Ey ademoğlu!" (KB 5879)

yanut birdi ili gayur ay *kişi* / reva boldı hacet tileking tuşı

oğul "Ey oğul!" (KB 1591, 3066, 4912, 6234)

ilig aydı munda naru ay *oğul* / manga tapnu turğıl çökürme köngül (KB 1591)

ögdülmiş / ögdülmişim "Ey Ögdülmiş! / Ey Ögdülmiş'im!" (KB 1792/5456)

ayur ay *ögdülmiş* baş emdi manga / atang emgeki kirmedi bir sanga (KB 1792)

tonga "Ey aslan/yiğit!" (KB 3125, 6231)

közüm sen tilim sen elim sen manga / anın edgü boldı atım ay *tonga* (KB 3125)

2.3.2.2. Kün Togdı'nın Ögdülmiş'e yönelik göreceli seslenişleri

aķı "Ey cömert!" (KB 4924)

küdelim körelim yime ay *aķı* / negü ol aķır ĥal öd ödleķ taķı

aşli kişi / edgü kişi / kılķı köni / kılķı silig "Ey asil insan! / Ey iyi insan! / Ey dürüst tabiatlı! / Ey düzgün yaradılışlı!" (KB 1596/1639/3133/4898)

kişilikni ĥodma ay *aşli kişi* / kişilik kılı tur kişike tuşı (KB 1596)

bilge бүгү "Ey bilge hakîm!" (KB 2826, 2948, 5846)

negü tir eşitgil ay *bilge бүгү* / biliglig sözi bolsa aş teg yigü (KB 2826)

bilgi tamam / bilgi tükel / bilgi batıg / bilgi kinge "Ey bilgisi tam! / Ey derin bilgili! / Ey

geniş bilgili!" (KB 5665/5848/4928/5882)

ilig aydı bargıl meningdin selam / tegürgil angar sen ay *bilgi tamam* (KB 5665)

edgü iş "Ey iyi arkadaşı!" (KB 4925)

qara tün içinde turur kelgü iş / yarutur yaruq kün aya *edgü iş*

ersig külüg "Ey şöhretli kahraman!" (KB 3167)

mungar mengzer emdi bu söz belgülüg / eşitgil nıunı sen ay *ersig külüg*

qılqı amul "Ey yumuşak yaradılışı!" (KB 6234)

negü qadgu vaqtı turur ay oğul / manga ay bileyin ay *qılqı amul*

könglüm tokı / köngli yaqın "Ey gönlümü doyuran insan! / Ey gönlü yakın!" (KB 3872/5614)

negü tir eşitgil bu beytig oqı / anıng ma^cnisi uq ay *könglüm tokı* (KB 3872)

odunmuş sözi ög bilig "Ey sözü akıl ve bilgiden ibaret olan, uyanık adam!" (KB 1872)

bu sözler eşitti sevindi ilig / ayur ay *odunmuş sözi ög bilig*

ög köngüllüg uquşluğ oduğ / uquşluğ uruğı silig "Ey anlayışlı ve uyanık gönüllü! / Ey anlayışlı, soyu asil!" (KB 3082/3015)

aya *ög köngüllüg uquşluğ oduğ* / ayı sevme dünya tokıqay yoduğ (KB 3082)

tetig "Ey takva sahibi, farkında olan!" (KB 2671, 3154, 4951)

bitigçi negü teg kerek ay *tetig* / angar beg inanıp bititse bitig (KB 2671)

tirig "Ey gönlü diri!" (KB 4927)

bayat hıukminge qod qamuğ işlerig / ödi kelse itlür açar ay *tirig*

körklüg yüzüm "Ey güzel yüzüm!" (KB 1847, 5615)

yana aydı ilig taqı bir sözü / erür bu ayur men ay *körklüg yüzüm* (KB 1847)

qızgu enge¹³ "Ey al yanaklı!" (KB 4938)

angar men barayın ya kelsün manga / ziyaret üçün ol ay *qızgu enge*

2.3.3. Odgurmış'ın Ögdülmüş'e yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.3.3.1. Odgurmış'ın Ögdülmüş'e yönelik hitapları

er kişi "Ey mert insan!" (KB 5788)

kişilik qıl ay *er kişi* bol uluğ / kişi mundağ urdı kişilik yoluğ

qadaş / qadaşım "Ey kardeş! / Ey kardeşim!" (KB 4765, 4823, 4973, 6195, 6150/4973, 6195)

tonum qoy yüngi tap yigüm arpa aş / tükel boldı dünya manga ay *qadaş* (KB 4765)

küsüş¹⁴ "Ey aziz!" (KB 5764)

bilir sen ajunda bu ögdi üküş / vefalığ kişike bolur ay *küsüş*

oğul "Ey oğul!" (KB 3394, 4758)

sırınçğa saqışı turur bu köngül / idi ked küdez sınmasu ay *oğul* (KB 3394)

ögdülmişim "Ey Ögdülmüş'im!" (KB 4803)

haqıqat munı bil ay *ögdülmişim* / ayayın sanga men özüm bilmişim

urı¹⁵ "Ey delikanlı!" (KB 6188)

yana aydı odgurmış emdi yorı / mening qadgımı sen yime ay *urı*

2.3.3.2. Odgurmış'ın Ögdülmüş'e yönelik göreceli seslenişleri

aqım "Ey cömertim!" (KB 4846)

bu erdi sanga çın bağırsaqlıqım / munı sözledim men sanga ay *aqım*

¹³ *qızgu enge* KB II'de "Bahtiyar insan!" olarak tercüme edilmiştir (356).

¹⁴ *küsüş* EDPT'de ilk olarak "arzu, istek" olarak tanımlanmış, KB'de ise "kıymetli, değerli, aziz" anlamları ile karşılaştığı belirtilmiştir (Clauson 1972: 752).

¹⁵ *urı* KB II'de "Oğlum!" şeklinde tercüme edilmiştir (642).

bağırsak¹⁶ apa / çın bağırsak kıadaş / bağırsak kıadaş “Ey merhametli kardeş! / Ey merhametli insan!” (KB 4690/6084/6180)

yana yandru yanmak yavalık tapa / yararmu manga ay *bağırsak apa* (KB 4690)

bilge bögü “Ey hakım âlim!” (KB 4682)

velikin tiriglik bolurmu yigü / munı bilgü aşnu ay *bilge bögü*

bilgi batıg “Ey derin bilgili!” (KB 4704)

ölüm aldı mindinbu iki tatıg / nerek emdi dünya ay *bilgi batıg*

edgü adaş / edgü iş / edgü işim “Ey iyi arkadaş! / Ey iyi arkadaşım!” (KB 4571, 5807/4864/4860)

bu erdi munukı mening bilmişim / sanga sözledim men ay *edgü işim* (KB 4860)

er edgüsi / yalnguık kedi “Ey erkeklerin iyisi! / Ey insanların iyisi!” (KB 4773/4849)

ağı çuz kedim ton kişi kedgüsi / et öz örtgü tap kııl ay *er edgüsi*

ersig tonga / ersig urı / ersig çomak “Ey cesur yiğit! / Ey cesur delikanlı! / Ey cesur Müslüman!” (KB 3398, 3685, 4761/6194, 3832/4701)

neçe me kııçig erse duşman sanga / anı sen uluğ tut ay *ersig tonga* (KB 3398)

eski tüşük “Ey eski düşkün!” (KB 5003)

yaruık dünya yüzke eşünse eşük / men ötrü barayın ay *eski tüşük*

inal¹⁷ “Ey güvenilir (insan)!” (KB 4805)

bu dünya işin kıodmağınça tükel / kıılumaz bu  uıbi işin ay *inal*

ilde uluğ “Ey memleketin büyüğü!” (KB 3515, 3576)

sevitmiş üçün dünya  aybı kıamuğ / sanga bolmış erdem ay *ilde uluğ* (KB 3515)

köngli tudaş / köngüldeş işim “Ey gönüldeş! / Ey gönül arkadaşım!” (KB 6150, 4991/6077)

köni sözleyin söz sanga ay kadaş / negü kıizleyin men ay *köngli tudaş* (KB 6150)

köngli tirig “Ey gönlü uyanık!” (KB 3642, 3691)

uıuşluğ tise bolmağay ol erig / et öz bulnı bolsa ay *köngli tirig* (KB 3642)

köngli tüz / kıılkı tüz / kıılkı tüzün “Ey gönlü asil! / Ey yaradılışı asil!” (KB 3537, 4314, 4159, 4691/4007/3588)

mungar mengzer emdi körü bar bu söz / munıng ma'nisi uı aya *köngli tüz* (KB 3537)

körki ay / körküğü yüzüm “Ey ay gibi güzel yüzlü! / Ey güzel yüzlüm!” (KB 3451/4315)

yanut birdi odğurmış aydı çın ay / negü ol tileking aya *körki ay*

kızgu eng “Ey al yanaklı!” (KB 4707)

idi yakşı aymış bögü bilgi king / eşitgil munı sen aya *kızgu eng*

külüg “Ey şöhretli!” (KB 3517)

sevüglüg nişanı bu ol belgülgü / sevüğü  aybı erdem bolur ay *külüg*

2.4. Odğurmuş'a yönelik hitaplar ve göreceli seslenişler

Odğurmuş yazar tarafından hikâyeye “zühd” ve “takva”yı temsil etmek üzere yerleştirilmiş, onun vasıtasıyla insanların yalnızca bu dünya için değil, öteki dünya için de çalışmaları, diğer dünyaya yönelik yatırım niteliğinde amellerde bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu yönüyle hükümdarın ve Ögdülmüş'in kendisine hitaplarda ve göreceli seslenişlerde bulunduğu görülen Odğurmuş için genellikle onun bilgisine, şöhretine,

¹⁶ *bağırsak* Ercilasun-Akkoyunlu 2018'de  merhametli ve cömertti (570), KB III'te  merhametli, şefkatli, sadakatli (52) şeklinde anlamlandırılmıştır.

¹⁷ *mal* Ercilasun-Akkoyunlu 2018 ve EDPT'de “annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan genç” anlamıyla verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 656; Clauson 1972: 184). KB III'te ise söz konusu anlamının yanında “inanılır insan” olarak tanımlanmıştır (Eraslan vd. 1979: 182).

karakterinin, yaradılışının temiz olduğuna dair göndermelerde bulunulmuştur. Arkadaşının kendisine yönelik kullandığı *oğul* hitabını Ögdülmiş’in de arkadaşı Odgurmuş’a yönelik kullandığı görülmektedir.

2.4.1. Kün Togdı’nın Odgurmuş’a yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.4.1.1. Kün Togdı’nın Odgurmuş’a yönelik hitapları

bilir “Ey bilir!” (KB 5097)

kapuğda qalın baş yumıttı yorır / tusulur kişi yoq manga ay *bilir*

büğü “Ey hakîm!” (KB 3276, 3928)

ilig aydı barğıl takı ma negü / yarağlıq söz erse tegür ay *büğü* (KB 3276)

odgurmuş “Ey Odgurmuş!” (KB 5039, 5401)

ayur emgeding sen ay *odgurmuşa* / yadağın bu yirke özüng kelmişe

tonga “Ey aslan/yiğit!” (KB 5051)

sen emdi köngül birle kelding manga / velikin neteg ol bu iş ay *tonga*

uluğ “Ey ulu!” (KB 5400)

könilikte azmış özüm ay *uluğ* / ayu birding emdi könilik yoluğ

2.4.1.2. Kün Togdı’nın Odgurmuş’a yönelik göreceli seslenişleri

aqı “Ey cömert!” (KB 5095, 5098)

kişi bar qalın bod boğuz ağırukı / köni çın bağırsağ yoq ol ay *aqı* (KB 5095)

bağırsağ erim “Ey merhametli yiğidim!” (KB 3914)

eşitgil yana bu mening sözlerim / köngülke alın ay *bağırsağ erim*

bilge büğü “Ey hakîm! / Ey âlim hakîm!” (KB 3934)

kişi edgü tirlir bu edgü kayu / manga ayu birgil ay *bilge büğü*

bilgi üküş / bilgi uluğ “Ey bilgisi çok olan! / Ey bilgisi büyük olan” (KB 3936/5092)

ay köngli süzük er ay *bilgi üküş* / baqa kör bu sözke yetürgil ukuş (KB 3936)

edgü kıllıqlıq bütün işi çın “Ey iyi tabiatlı, güvenilir arkadaş!” (KB 5129)

ay *edgü kıllıqlıq bütün işi çın* / manga öt erig bir bağırsaqlıqlığın

edgü öz / edgü kişi “Ey iyi insan!” (KB 3233/5440)

negü tir eşit emdi ma^cni bu söz / bu söz işke tutğıl aya *edgü öz* (KB 3233)

ersig urı “Ey cesur delikanlı!” (KB 5428)

neçe artsa dünya baş ağırlıqları / taqı artuq artar ay *ersig urı*

qılqı tüzün “Ey asil tabiatlı!” (KB 3242)

munı barça qodtı özüng yalınuzun / namaz ruza tuttı ay *qılqı tüzün*

körklüg yüzüm “Ey güzel yüzlüm!” (KB 3201)

bu yanglıq qılınçing eşitti özüm / sini arzuladı ay *körklüg yüzüm*

külüg “Ey şöretli!” (KB 5130)

bayat birdi barça sanga edgülük / bu edgü yolın aç manga ay *külüg*

künüm “Ey günüm (güneşim)!” (KB 5427)

neçe ming yaşasa sen ahır ölüm / yeter ök tutar oq sini ay *künüm*

oduğ / köngli oduğ “Ey uyanık! / Ey gönlü uyanık!” (KB 5126/5398)

yanut birdi ilig ayur ay *oduğ* / bu qılqıng bodudı bu edgü boduğ (KB 5126)

ödürmiş kişide kedi “Ey insanların iyisi ve seçkini!” (KB 5397)

bu sözler eşitti ilig yığladı / ayur ay *ödürmiş kişide kedi*

süzük / köngli süzük “Ey saf! / Ey saf gönüllü!” (KB 5114/3936)

yanut birdi ilig ayur ay *süzük* / içing me taşıng birle barça tüzük (KB 5114)

tetig / bilge tetig “Ey uyanık! / Ey uyanık bilge!” (KB 3197/3908)

iligdin selam köngül aytu bitig / bitidim esenlik öze ay *tetig* (KB 3197)
toķum¹⁸ "Ey (gönlü) tokum!" (KB 5093)

sini munça bekrü tutup ķolduķum / bu erdi tilekim mening ay *toķum*

2.4.2. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a yönelik hitapları ve göreceli seslenişleri

2.4.2.1. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a yönelik hitapları

adaş "Ey dost, arkadaş!" (KB 4339, 4397, 4470, 4565, 4600, 4980, 5688, 6012)

bular ehl-i beyt ol ħabibķa ķadaş / ħabib savçı ħaķķı üçün sev *adaş* (KB 4339)

botu "Ey deve yavrusu!" (KB 4443)

asıġlıġ kişiler bolur bu ķutu / bularıġ yime edgü tut ay *botu*

büġü "Ey hakîm!" (KB 3506, 4129, 4502, 6010)

mungar mengzer emdi bu beyt ay *büġü* / okıġu munı ötrü işke baġu (KB 3506)

can "Ey can!" (KB 5978)

yanut birdi ögdülmiş aydı ay *can* / tirig bolsa yalnguķ yorır ig toġan

ķadaş "kardeş" (KB 4470, 4565, 4573, 6012)

du'acı tururlar sanga ay *ķadaş* / idi edgü neng bu du'a ay *adaş* (KB 4470)

ķoldaş "Ey dost, arkadaş!" (KB 4511)

aya *ķoldaş* erdeş söz aydım kese / bu kıız toġmasa yig tirig turmasa

oġul "Ey oġul!" (KB 4515, 4532, 4582, 4635)

közün körmese arzu ķolmaz köngül / közüng köirse könglüng ķolur ay *oġul* (KB 4515)

tigin "Ey bey!" (KB 4642)

esenlik tilese kör ıgsızlıkin / az atlıġ otuġ yi tiril ay *tigin*

tonga "Ey aslan/yiġit!" (KB 4457, 4581, 4981, 5982)

kereklig kişiler yime bu sanga / yakın tut bularıġ tusulġay *tonga*

uluġ "Ey ulu!" (KB 3989)

bilir men bayatım sevinçi ķamuġ / tapuġ ta'at içre turur ay *uluġ*

urı "Ey adam (delikanlı)!" (KB 4437)

at edgü tilese özüng ay *urı* / ümeg arķışıġ edgü tutġıl yorı

2.4.2.2. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a yönelik göreceli seslenişleri

aķı / aķı king elig / ersig aķı / biliglig aķı "Ey cömert! / Ey cömert ve açık elli! / Ey cesur cömert! / Ey bilgili cesur!" (KB 3407/4536/4213/4424)

eving barķıngı ked arıġ tut silig / sanga kelge devlet *aķı king elig* (KB 4536)

baġırsaķ ķozı "Ey merhametli kuzu!" (KB 3311)

esen bolsa ermiş bu yalnguk özi / tilekke tegir ay *baġırsaķ ķozı*

bay "Ey zengin!" (KB 4491)

aya *bay* tilegli sen evlik talu / bulun bolmaġıl sen ay bilgi tolu

bilgi uluġ / bilgi tolu / bilgi kinge "Ey bilgisi büyük! / Ey bilgili insan! / Ey bilgisi geniş!" (KB 3322/4491/4533)

kişi öz tilekin yorısa yoluġ / angar tegmez emgek ay *bilgi uluġ* (KB 3322)

edgü kişi / edgü uruġ / urġı tüzün "Ey iyi insan! / Ey iyi soylu! / Ey asil soylu!" (KB 4298, 4241, 4384, 4498/4585/6187)

ķayu yirde devlet kötürse başı / bolu bir angar sen ay *edgü kişi* (KB 4298)

erde baş "Ey erkeklerin ileri geleni!" (KB 4486)

kim evlik alayın tise törtte taş / adın almaz evlik aya *erde baş*

¹⁸ *toķum* KB II'de "Ey gönlümü doyuran insan!" şeklinde tercüme edilmiştir (368).

ersig tonga / ersig erim “Ey cesur aslan/yiğit! / Ey cesur delikanlım!” (KB 3470/4126/4138/4363/4540)

oķıtçı mini ıdı emdi sanga / mini yalnguz ıdma ay *ersig tonga* (KB 3470)

ķılķı kūr er “Ey cesur karakterli insan!” (KB 6018)

yana pişesin körse tüşte kör er / angar ma yörüg yoķ ay *ķılķı kūr er*

ķılķı örüg / kõngli örüg “Ey sakin tabiatlı! / Ey gönlü sakin!” (KB 6023/6038)

bir ök yanglıģ ermez bu tüşke yörüg / munı ked saķıngu ay *ķılķı örüg* (KB 6023)

ķılķı tüz / ķılķı tüzün “Ey asil karakterli!” (KB 4318, 4567/4643/3437, 4124 4281)

yanut birdi ögdülmiş aydı bu söz / kereklig erür çın aya *ķılķı tüz* (KB 4318)

kõngli ķatıģ “Ey sağlam gönüllü!” (KB 5713)

negü tir eşit tıngla bilgi batıģ / sanga ötler emdi ay *kõngli ķatıģ*

kõngli kinge “Ey geniş yürekli!” (KB 4987)

barıp tuş angar sen ya kelsün sanga / yüzüng körsünü bir ay *kõngli kinge*

kõnglüm talusı sevüg canķa can “Ey gönlümün tacı, sevgili cana can!” (KB 6302)

ay *kõnglüm talusı sevüg canķa can* / seningsiz negü teg tirilsü revan

kõnglüm yaruķı haķıķat yaķın “Ey gönlümün ışığı ve gerçekten yakınım olan insan!” (KB 4679)

ay *kõnglüm yaruķı haķıķat yaķın* / sözüm ma’nisin uķ yime ked saķın

körk tilegli kişi edgüsi / körklüg şoluğlı “Ey güzellik arayan insanların iyisi! / Ey güzellik isteyen!” (KB 4493/4485)

aya *körk tilegli kişi edgüsi* / kişi körki řolma budun külgüsi

körklüg yüzüm / yüzüm “Ey güzel yüzüm!” (KB 3306/5700)

yanut birdi ögdülmiş aydı özüm / sini arzuladı ay *körklüg yüzüm* (KB 3306)

ķul boluğlı uķuşluđ oduğ “Ey kul olan anlayışlı ve uyanık insan!” (KB 3661)

aya *ķul boluğlı uķuşluđ oduğ* / usal bolma saķlan tokıģay yoduğ

ķutluđ öz / ķutluđ er “Ey kutlu insan!” (KB 3487, 3492, 3646/4507)

yanut birdi ögdülmiş aydı bu söz / ayıtma manga sen aya *ķutluđ öz* (KB 3487)

külüg “Ey şöhretli!” (KB 4136, 4982)

ķalı tegse beglik sanga belgölüg / bilgi birle işlet işig ay *külüg* (KB 4136)

saķınuķ erenler eri “Ey takva sahibi erenler eri!” (KB 4483)

kişi alma alsa özüngke şurı / sen alģıl *saķınuķ erenler eri*

silig / ķılķı silig “Ey doğru! / Ey düzgün karakterli!” (KB 4130, 4446, 4638/3824, 4410, 4222, 4407)

yanamu mini iêģay erki ilig / oķıģalı yandru ay *ķılķı silig* (KB 3824)

tetig / bilge tetig “Ey uyanık! / Ey uyanık bilge!” (KB 5698/3712, 3822)

tilin sözlegil hem bitigil bitig / iligke yanayın ay *bilge tetig* (KB 3712)

tüzüm / kõngli tüz “Ey asilim! / Ey gönlü asil!” (KB 4977/4005, 4546, 5699)

yanut birdi ögdülmiş aydı bu söz / yime edgü ermez aya *kõngli tüz* (KB 4005)

unur / ķılķı unur “Ey kudretli! / Ey güçlü karakterli!” (KB 4377, 4501/6015)

yıl ay kün saķışı bularda bolur / kereklig turur bu saķış ay *unur* (KB 4377)

3. Sonuç

KB ağırlıklı olarak karşıklı konuşmalarla örülü olduğu için kişilerin birbirlerine yönelik kullandıkları hitapların ve göreceli seslenişlerin sayısı oldukça fazladır. Bunlardan göreceli seslenişlerin hitaplara göre daha çok olduğu görölmektedir. Hitaplar tek sözcükten, göreceli seslenişler ise genellikle iki ve daha fazla sözcükten oluşmaktadır. Hitaplardan ve göreceli seslenişlerden önce çoğunlukla “ay” ve “aya” ünlemleri kullanılmakla beraber ilgili yapılar tek

başlarına da bulunmaktadır. Hitap sözlerinin ve göreceli seslenişlerin birinci teklik şahıs ekiyle kullanıldığı durumlar da mevcuttur. Birçok hitap şeklinin tek bir kahramana özgü olmadığı, diğer kahramanlara yönelik de kullanılmış olduğu söylenebilir. Eserde ağırlıklı olarak hikâye kahramanlarının karakteristik özelliklerini yansıtan hitaplar ve göreceli seslenişler kullanılmış, dış görünüşlerine yönelik ise az sayıda göreceli sesleniş tercih edilmiştir. Bunun dışında kahramanların yine karakterleriyle örtüştüğü düşünülen bazı hayvan adları da hitap olarak kullanılmıştır. Söz konusu hitapları ve göreceli seslenişleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

I. Samimiyet durumuna göre kullanılan hitaplar ve göreceli seslenişler

Oğul! hitabı Ögdülmüş tarafından Kün Togdı'ya; Ay Toldı, Kün Togdı ve Odgurmuş tarafından Ögdülmüş'e; Ögdülmüş tarafından da Odgurmuş'a sarf edilmiştir. Ögdülmüş hükümdarın veziri Ay Toldı'nın oğludur. Bu nedenle Ay Toldı ve Kün Togdı'nın kendisine yönelik kullandığı *oğul!* hitabı "erkek evlat" anlamında kullanılmış olabilir. Odgurmuş ve Ögdülmüş'in birbirlerine yönelik sarf ettikleri "oğul" sözcüğünün anlamını "evlat" olarak düşünmek olası görünmemektedir. Buradaki anlamı "Ey adam/delikanlı!" olmalıdır. Aynı zamanda bu hitabın günümüz gençlerinin birbirlerine yönelik kullandıkları *Oğlum!* hitabını da anımsattığı söylenebilir. Ögdülmüş'in kendisinden konum ve yaş itibarıyla yüksek olan hükümdara *oğul!* şeklindeki hitabı, kadim Türk geleneği ve günümüz şartları bakımından düşünüldüğünde ilginç hitaplardan biridir. Ayrıca kahramanlar, birbirleriyle olan yakınlık derecesini vurgulamak istercesine aralarındaki yaş farkını gözetmeksizin *kadaş!* "kardeş", *adaş!* "dost, arkadaş", *koladaş!* "dost, arkadaş", *edgü iş!* "iyi arkadaş" gibi seslenmeleri tercih etmişlerdir. Bunun dışında günümüzde insanların kendilerine çok yakın buldukları kişilere seslenirken kullandıkları gibi *könglim yaruķı!* "gönlümün ışığı", *könglüm talusu!* "gönlümün sevgilisi", *köngüldeş işim!* "gönül arkadaşım", *can!* şeklindeki seslenmelerin KB'deki kahramanlar arası konuşmalarda da geçtiğini belirtmek gerekir.

II. Hayvanlardan aktarma yapılarak kullanılan hitaplar

Eserde kişiler birbirlerine seslenirken *kozi* "kuzu", *kök böri* "bozkurt", *böke* "büyük yılan", *botu* "deve yavrusu", *sıgun* "erkek geyik, karaca", *tonga* "aslan" gibi hayvan isimlerini kullanmıştır. Hükümdara Ay Toldı ve Ögdülmüş tarafından *kozi!*, *tonga!*; Odgurmuş tarafından *sıgun!*, *botu!*, *böke!*, *kök böri!*, *tonga!* şeklinde hitaplarda bulunulmuştur. Yusuf Has Hacıp'in Ay Toldı'nın tasvirine yer verdiği 463. beyitte, onun genç bir delikanlı olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Ögdülmüş, hükümdarın veziri Ay Toldı'nın oğlu olduğuna göre hükümdardan yaşının küçük olduğu ortadadır. Yine günümüz şartlarında muhatabından yaşça küçük ve konum itibarıyla altta olan birinin muhatabına yönelik bu kullanımlarının mümkün olmadığı açıktır. Ancak burada *kozi!* hitabı, konuşanın muhatabına duyduğu yakınlık derecesinin, sevgi ve ilgisinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Günümüzde birinin gücünü, kuvvetini vurgulamak için kullanılan *aslan!* hitabı gibi eserde kullanılmış olan *sıgun!*, *tonga!*, *böke!*, *böri!* hitapları da hükümdarın çevikliğini ve gücünü belirtmek üzere sarf edilmiş olmalıdır. Eserin meydana getirildiği coğrafya ve adı geçen hayvanların Türk kültüründeki yeri ve önemi düşünüldüğünde, kahramanlarla bu hayvanlar arasında ilgi kurulması olası görünmektedir.

III. Kahramanların mizacına yönelik kullanılan hitaplar ve göreceli seslenişler

Eserin tamamına göz gezdirildiğinde kahramanların birbirlerine seslenirken muhataplarının karakterlerini göz önünde bulundurdıkları fark edilmektedir. Böylece o dönem Türk toplumunda çok fazla itibar edilen değer yargılarının, kişide olmazsa olmaz sayılan erdemlerin neler olduğu anlaşılmaktadır. Bu erdemlerin başında bilgili, tecrübeli, iyi niyetli, takva sahibi olmak gelmektedir. Ayrıca kutluluk, merhametlilik, dürüstlük, alçak gönüllülük,

cömertlik, asalet, göz tokluğu gibi değerlerin ve vasıfların Türk toplumunda ne derece önemli bir yere sahip olduğu, kişilerin seslenirken seçtikleri söz konusu değerlere yönelik göreceli seslenişlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Buna göre birey öncelikle elde ettiği bilgiyi nasıl kullanacağını bilmelidir. Kendinde bulunan erdemlerini, faziletlerini, gücünü, maddi manevi bütün varlığını cömertçe toplumun yararı yönünde kullanmalıdır. Bunları yaparken hiçbir zaman iyi niyetinden, dürüstlüğünden, alçak gönüllülüğünden ödün vermemelidir. Dünya hayatına verdiği önem kadar ahiret hayatının iyi olması yönünde amellerde bulunmalıdır. Bütün bu özellikleriyle birey toplumda seçkin bir kişi olarak görülür, sevilir, sayılır, namı bütün dünyaya yayılır. Söz konusu değerlerle ilgili hitapları ve göreceli seslenişleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

- Bilgelik: *bilge, bilge tetig* "zeki âlim", *bilge külüg* "şöhretli bilge", *bügü* "hakîm", *ilçi bügü* "hakîm hükümdar", *bilge bügü* "âlim hakîm", *uğuşluğ* "anlayışlı", *bilge uğuşluğ* "anlayışlı bilge"

- Bilgili Olmak: *bil(i)gi yaruğ* "parlak bilgili", *bil(i)gi kinge* "bilgisi geniş", *bil(i)gi uluğ* "bilgisi yüce", *bil(i)gi üküş* "bilgisi çok olan", *bil(i)gi ügüz* "bilgisi ırmak (misali)", *bil(i)gi tamam* "bilgisi tam", *bil(i)gi tükel* "bilgisi tam", *bil(i)gi batığ* "bilgisi derin", *bilir, biliglig kişi* "bilgili kişi", *bilgüçi* "bilen"

- Takva Sahibi Olmak: *tetig* "uyanık, farkında", *köngli tetig* "uyanık kalpli, farkında", *oduğ* "uyanık", *köngli oduğ* "gönlü uyanık", *ög köngüllüğ uğuşluğ oduğ* "akıl ve gönül sahibi", *şaķınuğ erenler eri* "takva sahibi erenler eri"

- Cesur ve Sağlam Karakterli Olmak: *alp* "yiğit", *yigit* "yiğit", *tonga* "aslan/yiğit", *küçlüğ tonga* "kudretli yiğit", *ersig tonga* "cesur yiğit", *ersig çomağ* "cesur Müslüman", *ilçi tonga* "yiğit hükümdar", *ilçi unur* "kudretli hükümdar", *uluğ* "ulu", *unur* "kudretli", *ķılķı unur* "karakteri kudretli", *elgi uzun* "iktidar sahibi", *üsteng elig* "üstün el", *sarp ķılķı* "sağlam karakterli"

- İyi Niyetli Olmak: *ķılķı silig* "karakteri düzgün, temiz", *edgü öz* "iyi insan", *arığ* "temiz ruhlu", *yalnuğ kedi* "insanların iyisi", *süzük* "saf gönüllü"

- Kutlu Olmak: *ilig ķutu* "devletli hükümdar", *ķutluğ ķuta* "devletli", *ķutluğ öz* "kutlu kişi"

- Gözü Tok Olmak: *toğ* "gönlü tok", *köngli toğ* "gönlü tok"

- Merhametli Olmak: *bağırsağ ķişide burun* "merhametli insanların ileri geleni", *köngli yaķın* "merhametli", *bağırsağ apa* "merhametli insan"

- Dürüst Olmak: *köngli köni* "gönlü dürüst"

- Alçak Gönüllü/Yumuşak Huylu Olmak: *ķılķı alçağ* "alçak gönüllü", *ķılķı örüg* "sakin tabiatlı insan", *amul* "yumuşak huylu", *ķılķı amul* "yumuşak yaradılışlı"

- Asil Olmak: *ķılķı tüzün* "karakteri asil", *köngli tüz* "asil gönüllü", *uruğluğ ķarı* "asil ihtiyar", *aşli ķişi* "asil insan"

- Cömert Olmak: *aķı* "cömert", *elgi aķı* "eli cömert", *ilçi aķı* "cömert hükümdar"

IV. Kahramanların diğer vasıflarına yönelik kullanılan hitaplar ve göreceli seslenişler

- Kıdemli ve Tecrübeli Olmak: *beg* "bey", *ilig* "hükümdar", *tigin* "beyzade", *törü urğuçı* "kanun yapan", *edgü törü* "iyi nizam sahibi", *edgü törülüğ beg* "iyi nizam sahibi bey", *ilçi başı*

“büyük hükümdar”, *dünya begi* “dünya beyi”

- Meşhur Olmak: *külüğ* “şöhretli”, *bilge külüğ* “ünlü bilge”, *bodunda talu* “halkın seçkini”, *bodunda burun* “halkın ileri geleni”

- Zengin Olmak: *bay* “zengin”, *bay boluğlı* “zengin”

- Dış Görünüş: KB’de dikkati çeken hususlardan biri, kahramanların birbirlerine seslenirken dış görünüşlerine yönelik seslenmeleri çok fazla tercih etmemeleridir. Dış görünüşle ilgili seçilen göreceli seslenişler; *yarumış kün* “parlak güneş”, *körklüg yüz* “güzel yüz”, *körklüg yüzüm* “güzel yüzlüm”, *kızğu eng* “al yanaklı”, *ay yüzüm* “ay yüzlüm” gibi muhatabın yüzünün niteliği ile ilgili olanlardır.

Summary

Address forms are used by the addresser to attract the attention of his addressee and to keep his interest in the conversation. They are one of the important language units that reflect the power of expression of language and the cultural identity of the speakers of that language. There are prejudices of addresser to addressee in address forms that are distinguished by intonations and various grammatical markers in sentence. Peoples’ positions and relationship in society are one of the most important determinants of address forms’ formation. Communication without hesitation depends on using addresses politely and rightly in right place. Address forms and relative addresses are among the language units that play an important role in the proper development of all stages of the communication process and are very common in the daily conversations of individuals. In the absence of any address forms or relative addresses, it is felt as if there is a lack of speech.

In Turkish culture, the names of kinship such as, mother, father, uncle, aunt, grandfather, and metaphors made by transferring from various animals, plants, body parts, or vital organs, food names, precious metal names, surreal creatures, various celestial bodies are preferred as address forms or relative addresses. Again, the preferred kinship names and metaphors during the call were preferred to addressee expressing the love and intimacy. Vocabulary sheds light on the cultural identity of the society in which it belongs. Address forms are one of the most important language units in the vocabulary. Therefore they take on this task. It is possible to make inferences about many particularities such as the imagination wideness, value judgments, and world view of the Turkish people from address forms and relative addresses. In order for an expression to be considered an address, an expression must be valid for all language users in the same situation and for the same person sharing the status. Address forms are formulaic language elements that do not change according to person, place and time. Some address forms to the addresser and addressee have not become a common language attitude. Relativism is in this case. These address forms can be called “relative addresses”, so that they do not jumble with address forms.

Especially Kutadgu Bilig is very rich in terms of examples. It is one of the valuable texts that shows cultural heritage of Turkish society and vocabulary of Old Turkish ideally. One of the remarkable feature of this book is explaining matters by mutual address forms and relative addresses. Words characteristic in address forms and relative addresses shows important datas about language of that period and cultural level. There are four main characters whose names are Kün Togdı, Ay Toldı, Odgurmış and Ögdülmiş in KB. Kün Togdı is an emperor. Ay Toldı is his vizier. Ögdülmiş is his son, Odgurmış is his friend. The book mainly focuses on the ways of having an ideal afterlife and world life through conversations of Odgurmış and Ögdülmiş.

The aim of the this study is to determine determinants of address forms while charecters are addressing each other. Accordingly, conversations thorough characters were examined, address forms and relative addresses were found out. Conversations through Kün Togdı, Ay Toldı, Odgurmuş and Ögdülmiş who are the main characters of the text compose main structure of the text, hence there are lots of address forms and relative addresses by these characters. Relative addresses are more than address forms.

It can be said that many address forms are not specific to a single character, but have been used for other characters. Address forms and relative addresses characterized the characteristic features of story characters were mainly used, and a small number of relative addresses characterized their appearance were used. In this book, characters prefered address forms and relative addresses such as *oğul* "son", *kadaş!* "sibling", *adaş!* "friend", *qoldaş!* "friend", *edgü iş!* "good friend", *könglim yaru kı!* "light of my heart", *könglüm talus!* "darling my heart", *can!* "life" that shows sincerity with each other. There are also some metaphors from animal names such as *qozı* "lamb", *kök böri* "gray wolf", *böke* "big snake", *botu* "camel cub", *sıgun* "stag", *tonga* "lion" that are thought to be compatible with their characters. There are number of address forms and relative addresses to addressees for their temperaments. Thus, it is understood that what are the virtues that are important in Turkish society at that time. At the beginning of these virtues, knowledgeable, experienced, well-intentioned, piousness come. In addition, the importance of values, values and qualities such as blessedness, ruthfulness, honesty, modesty, generosity, dignity in Turkish society can be understood from the multiplicity of the relative addresses of these values (*bilge* "wise", *bilge tetig* "intelligent wise", *bilge külüg* "famous wise", *bügü* "wise", *uquşluğ* "understanding", *bilge uquşluğ* "understanding wise", *bil(i)gi yaruq* "brilliant knowledgeable", *bil(i)gi kinge* "learnedness", *bil(i)gi uluğ* "learnedness", *bil(i)gi üküş* "polymath", *biliglig kişi* "knowledgeable person", *oduğ* "knowing", *alp* "brave", *yigit* "brave", *uluğ* "empyreal", *unur* "powerful", *edgü öz* "good person", *bağırsağ apa* "compassionate person", *köngli köni* "honest", *qılqı alçaq* "modest", *amul* "deboner", *qılqı tüzün* "royal", *aqı* "generous").

Those which address forms such as *qozı* "lamb", *tonga* "lion" used by vizier Aytoldı for emperor Kün Togdı; *qozı* "lamb", *oğul* "son", *tonga* "lion" used by Ögdülmiş for emperor Kün Togdı and *botu* "camel cub", *böke* "big snake", *kök böri* "gray wolf", *sıgun* "stag", *tonga* "lion" used by Odgurmuş to statesman seems to be impossible when evaluated according to the Turkish tradition and current conditions. Additionally it is interesting that although Kün Togdı is emperor, he used *edgü iş* "good friend" to Ögdülmiş who is lower echelons and younger than emperor and although Odgurmuş and Ögdülmiş are friends, they used *oğul* "son" with each other.

Kısaltmalar

Alm.	: Almanca
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth Century Turkish
ET	: Eski Türkçe
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
KB	: Kutadgu Bilig

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2005), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Engin Yayınevi, 5. bs.
- ALKAN ATAMAN, Hanife (2018), *Türkiye Türkçesinde Hitaplar*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- ARAT, Reşit Rahmeti (1959), *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007), *Kutadgu Bilig I: Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs.
- ALYILMAZ, Cengiz (2009), "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 534-540.
- ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*, C. IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAKIRCIOĞLU, Rasim (2000), *İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- BORRÀS-COMES, Joan vd. (2015), "Vocative Intonation Preferences Are Sensitive to Politeness Factors", *Language and Speech*, Vol. 58 (1), 68-83.
- CEBECİ, Oğuz (2013), *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- CLAUSON, S. Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- DUNKLING, Leslie (1990), *A Dictionary of Epithets and Terms of Address*, Beijing: Routedledge & World Publishing Corp.
- ERCİLASUN, Ahmet B. - AKKOYUNLU, Ziyat (2018), *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, Kemal vd. (1979), *Kutadgu Bilig III: İndeks*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- GAO, Chunming (2013), "A Contrastive Study of Chinese and English Address Forms". *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 3 (1), Finland, 190-194.
- GÖĞÜŞ, Beşir (1998), *Anlatım Terimleri Sözcüğü*, Ankara.
- HYMES, Dell (1964), *Language in Culture and Society*, New York: Row.
- İMAMOVA, Holida (2010), "Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Nezaket Anlamı Taşıyan Seslenmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 42, Erzurum, 1-10.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2011), *Yûsuf Hâs Hâcib Kutadgu Bilig*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARAŞ, Muhsin (1989), "Günümüz Türkçesinde Hitap Biçimleri ve Toplumdilbilimsel Kurallar", *Dil Bilimi Uygulamaları (III. Dilbilimi Sempozyumu / 21-22 Haziran 1989)*, Çukurova Üniversitesi Yayını, Adana, 41-59.
- KOCAMAN, Ahmet (2003), *Söylem Üzerine*, Ankara: METU Press.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. bs.
- LAKOFF, George - JOHNSON, Mark (2010), *Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil*, Gökhan Yavuz Demir (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 2. bs.
- MERT, Abdullah (2018), "Kutadgu Bilig'de Dizin Alınmayan Sözcükler", *Gazi Türkiyat*, Güz/23, 221-232.
- SARIYEV, Berdi (1999), "Türkmencedeki Nezaket Kurallarının Milli, Kültürel ve Dil Özellikleri", *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1011-1018.
- ŞEN, Serkan (2008), "Dede Korkut Kitabında Kadına Yönelik Hitaplar", *Turkish Studies*, 3/2, 627-641.
- VARDAR, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- WARDHAUGH, Ronald (2006), *An Introduction to Sociolinguistics*, Blackwell Textbooks in Linguistics, Blackwell Publishing.
- YANG, Xiaomei (2010), "Address Forms of English: Rules and Variations", *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 1 (5), Finland, 743-745.
- YAVUZ, Kemal (2012), *Hâcib Böyle Dedi*, İstanbul: Mostar Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2003), "Cumhuriyet Dönemi Ulusallaştırma Hareketi İçinde Kişi Adlarındaki Değişiklikler", *Mustafa Canpolat Armağanı (Dil ve Edebiyat Sempozyumu-2003)*, Ankara, 329-340.